

Bo Petersson

Den tidiga Uppsalafilosofiska analysen

1. INLEDNING

När jag kom till Uppsala i början av 60-talet var tidsavståndet till det vi kallar Uppsalafilosofin inte så stort. Hägerströmeleverna Martin Fries och Harald Morin levde ännu och besökte ofta Filosofiska föreningens sammankomster. Där fanns också den bräcklige Andries Mac Leod, som på 20-talet deltog i Phaléns seminarier. Även om vi fått lära att Uppsalafilosofin och dess program innebar ett passerat stadium, så såg vi på den med stor respekt. Särskilt gällde det grundläggarna, de stora namnen: Hägerström och Phalén. Hägerströms pionjärsats vad gäller den emotiva teorin betonades med rätta i undervisningen. Uppsalafilosofin var också den utgångspunkt som våra egna lärare, Konrad Marc-Wogau och Ingemar Hedenius, hade fostrats utifrån. Även om de inte längre omfattade de grundläggande Uppsalafilosofiska teserna, så kom de ändå att förmedla en kontinuitet bakåt till Hägerström och Phalén.

Uppsalafilosofin framställdes också som en av de tidigaste formerna av analytisk filosofi, vilket ytterligare ökade dess prestige i våra ögon. Analytiska filosofer var det vi skulle skolas till, och en av de platser där den analytiska filosofin vaggade hade stått var alltså Uppsala. Vi hade därmed ett slags arv att förvalta. I den aktuella litteraturen nämndes Uppsala just som en av de tre födelseplatserna för analytisk filosofi. Den allmänt använda *The Encyclopedia of Philosophy* (1967) hävdade också:

Utan att göra våld på fakta, men kanske förenkla dem, kan man säga att den moderna analytiska filosofin, åtminstone i Europa, uppstod på tre platser utan direkt förbindelse med varandra: Cambridge, Uppsala och Wien. (Hartnack s. 295)

För en uppsalastudent i filosofi var det därför naturligt att vända sitt intresse mot denna skolbildning och mot de teser, som visserligen var övergivna, men som varit en av utgångspunkterna för åtminstone den svenska moderna filosofin. En av dessa teser eller teorier var värdenihilismen, som hävdar att värderingar och värderande satser inte kan vara sanna eller falska. Jag kom att ägna min avhandling *Axel Hägerströms värde-teori* (1973) åt tolkningen av denna teori och Hägerströms argumenta-

tion för den. När jag nu återkommer till Uppsalaskolan är mitt intresse i stället deras tankar om den filosofiska analysen – vad man menade att den är eller skall vara, varför den ska göras, hur den ska göras – men också hur Uppsalafilosoferna sedan faktiskt utförde analyser och vilka begrepp de valde att analysera. I den här artikeln uppmärksammar jag deras tidiga idéer om analys. Jag håller mig till tiden 1906–1911 och den huvudsakliga källan blir därför Hågerströms arbeten från den här tiden.

Artikeln utgör en bearbetning av mitt föredrag vid Filosofidagarna i Umeå, 2007. Jag tackar min kollega Jan Willner för värdefulla synpunkter på texten. Min forskning om den Uppsalafilosofiska analysen stöds ekonomiskt av Vetenskapsrådet.

2. ANALYSENS PLATS I PROGRAMMET

Även om Uppsalafilosoferna i enskilda frågor intog olika uppfattningar, så finns det ändå tillräckligt mycket gemensamt dem emellan för att tala om ett slags Uppsalafilosofiskt program. Man brukar säga att Uppsalaskolan står för (1) en kritik av ”subjektivism” (idealism), därtill (2) ett förkastande av all ”metafysik”. Vad som är metafysik beskrivs på olika sätt. Utmärkande för metafysiska teorier är dock, enligt Uppsalafilosoferna, att de innehåller (ofta dolda) logiska motsägelser. En subjektivistisk ståndpunkt är då en form av metafysik. Positivt hävdade man (3) en materialistisk uppfattning av världen och (4) en värdenihilistisk, emotiv, ståndpunkt inom värdeteorin. Ibland brukar också deras (5) intresse för filosofihistoria (tydligast hos Phalén) hållas fram som något utmärkande. Som en metodansats anförs också deras betonande av (6) begreppsanalysen. I vissa av deras arbeten hävdas explicit att filosofi ska vara begreppsanalys. I en mer omfattande framställning måste de olika teserna förklaras och eventuellt också kompletteras med andra uppsaliensiska teser. Olika tolkningar och argumentationer skulle kunna knytas till olika filosofer inom skolan, osv. Men här är inte utrymme för något sådant.

En reflektion över teserna är dock på sin plats. De är alla relaterade just till (6), begreppsanalysen. Det är genom begreppsanalys som en subjektivistisk teori kan visas innebära att två skilda entiteter, tanken (varseblivningen) själv och tankens (varseblivningens) innehåll, identifieras med varandra. Det är genom begreppsanalys vi inser att de metafysiska teorierna innehåller självmotsägelser och därför måste förkastas. Den värdenihilistiska teorin är också ett resultat av en analys. Även intresset för filosofihistoria kan – om än på annat sätt – knytas till begreppsanalysen. De analyser som framförts av äldre tiders filosofer är ett utmärkt studiematerial för den som vill lära sig filosofi, menar man. Genom att

själva gå vidare i analysen av dessa begrepp får vi klart för oss vilka misstag som filosoferna har gjort och varför deras läror inte är hållbara. Filosofihistorien blir därför en exempelsamling som kan användas för att visa vikten av att bedriva Uppsalafilosofisk begreppsanalys och visa vad den kan tillföra.

Begreppsanalysens centrala ställning framhålls tydligt också av dem själva, t.ex. av Gunnar Oxenstierna i den lilla skriften *Vad är Uppsalafilosofien?* (1938). Också Ernst Cassirer påpekar begreppsanalysens nyckelroll när han i sin bok om Hägerström säger att

Hägerström har inte lämnat tvivel om vad som enligt hans övertygelse utgör början för all filosofi och vad som är dess systematiska slutmål. Början måste utgöras av en ren begreppsanalys, som inledningsvis klargör meningen hos de termer vi stöter på i sådana omdömen vi brukar beteckna som 'filosofiska'. Utan ett sådant klargörande förblir nämligen dessa omdömens innehåll helt obestämt: filosofin hotar att upplösas i en lek med blotta ord. (Cassirer, s. 21)

3. ÄR UPPSALAFILOSOFIN ANALYTISK FILOSOFI?

Man kan tycka att frågan är egendomlig. Varför ska den ställas? Är inte filosofi som använder sig av analys eller betonar analysens betydelse därmed också en slags analytisk filosofi? Men skulle vi mena det, skulle vi få acceptera att Platon, Aristoteles, Locke, Hume och andra äldre filosofer ska räknas dit. I den användning som beteckningen faktiskt fått begränsar vi oss dock till senare tiders – främst 1900-talets – filosofi.

Ett skäl att ställa frågan är att vissa filosofer och idéhistoriker idag tycks vilja förknippa termen med anglosaxisk filosofi. Enligt Svante Nordins *Från Hägerström till Hedenius* (1983) så kan vi inte tala om någon analytisk filosofi i Sverige förrän under mitten av förra seklet, när det anglosaxiska inflytandet blivit påtagligt och Uppsalafilosofin gått i graven. Ett liknande tänkesätt återfinns här och var i antologin *Mellan idealism och analytisk filosofi* (2006), som – vilket titeln antyder – behandlar filosofin under de första årtiondena av 1900-talet, dvs. Uppsalafilosofins tid.

Även om någon definition av "analytisk filosofi" inte presenteras i dessa arbeten, så är det tydligt att man tänker sig en definition utifrån en anglosaxisk historisk kontext (nätverk) och att någon är analytisk filosof om (och endast om) man tillhör denna kontext eller mottar intryck eller påverkan från filosofer som hör dit. Godtar vi denna tanke så faller givetvis Uppsalaskolan utanför. De har inte, såvitt vi vet, mottagit intryck av t.ex. tidiga arbeten av Moore eller Russell. Inte heller har de påverkat den anglosaxiska diskussionen.

För egen del finner jag ett sådant språkbruk olämpligt. Borde man inte här helt enkelt tala om en anglosaxisk tradition, en Cambridgefilosofi, en

Oxfordfilosofi, vilket vi väl också gör? Själva beteckningen ”analytisk” säger inte något om geografisk eller historisk förankring. I stället antyder den något om innehållet eller det karakteristiska för ståndpunkten, dvs. något om arten av den filosofi som åsyftas. Det förefaller också egendomligt att, när vi inför en text frågar oss om den är en analytisk-filosofisk text, inte själva framställningen skulle ge oss svaret, utan att svaret måste hämtas genom att undersöka bakomliggande inspirationskällor och historisk och geografisk tillkomst.

Det måste vara rimligt att hävda både att det finns (eller kan finnas) analytiska filosofer i andra miljöer och icke-analytiska filosofer där de analytiska dominerar. Vad som är avgörande är väl hur man bedriver sin filosofi? Moores och Russells kolleger i Cambridge under de första fyra årtiondena av 1900-talet var inte alla analytiska, om vi ska hålla oss till det språkbruk som är vanligt. Och hur gör vi med Wien-kretsens filosofer? Rör det sig om samma nätverk? Hur hanterar vi t.ex. Frege? Michael Dummett vill ju tala om en ”anglo-german”-tradition. Men hur gör vi avgränsningen, om vi inte ska ta hänsyn till just något gemensamt i innehållet? Jag har svårt att förstå det.

Vad menar en filosof som ifrågasätter om Wittgenstein är en analytisk filosof (von Wright, Ray Monk, Glock) eller om Quine är det (Hacker)? Vad som ifrågasätts är förstas inte om de tillhör en viss kontext eller inte, eller om de är eller inte är påverkade av t.ex. Russell. Frågan gäller rimligen i stället om deras ståndpunkter, även om de tidigare legat inom vad som kan kallas analytisk filosofi, senare har utvecklats och förändrats så mycket att det är olikheten som blir det avgörande.

Att låta ”analytisk filosofi” bli ett begrepp betecknande en geografisk-historisk tradition ger oss sålunda flera svårigheter och strider mot det språkbruk som är etablerat. Som termen faktiskt används gäller den dock vår tids filosofi. Det måste vi förstås beakta. Vad som sedan är avgörande måste vara någon likhet i innehåll, ambition, attityd eller metod mellan ståndpunkterna.

Under de senaste tjugofem åren har det utkommit en rad böcker i vilka en diskussion av begreppet ”analytisk filosofi” haft en framträdande plats. Jag tänker på arbeten av Hacker, Hylton, Beaney, Glock, Charlton, Dummett m.fl. Även om vårt språkbruk beträffande vad som är och vad som inte är analytisk filosofi är tämligen fast (jag utelämnar då frågan om termen kan tillämpas på Uppsalafilosofin), så visar det sig svårt att hitta en definition med ett beskrivande definiens, som motsvarar användningen av termen. Några definitionsförslag, t.ex. Michael Dummetts att analytisk filosofi är en slags språkfilosofi (Dummett, s. 2f och 128), utesluter naturligtvis Uppsalaskolan, men dessvärre också Moores och Russells arbeten under större delen av deras verksamma tid. Jag ska

inte här gå närmare in på den intressanta och också filosofiskt väsentliga diskussionen om vad vi kan mena med ”analytisk filosofi”. Jag gör det i stället i ett kommande arbete.

Här dröjer jag endast vid ett resonemang hos Scott Soames, som svarar för ett sent inlägg i denna diskussion. I sitt arbete *Philosophical Analysis in the Twentieth Century* (2005) säger Scott Soames:

Även om det inte finns några bestämda lärosatser [fixed doctrines] som löper genom den analytiska filosofins historia, så finns det vissa underliggande teman och tendenser [themes and tendencies] som är utmärkande för den. De mest betydelsefulla av dessa har att göra med på vilket sätt det filosofiska arbetet utförs [the way philosophy is done]. (s. xiii)

Han finner tre sådana ”teman och tendenser”: (1) Man förbinder sig underförstått till ideal som betonar klarhet, stringens och argumentation [the ideals of clarity, rigor, and argumentation] (s. xiii). (2) Man syftar till sanning och kunskap [truth and knowledge], och inte till moralisk eller själslig utveckling [moral and spiritual improvement] (s. xiv). (3) Man accepterar en mångfald av penetrerande och stringenta detaljundersökningar [a wealth of smaller, more thorough and more rigorous, investigations], som inte behöver vara förbundna med någon övergripande filosofisk teori eller något filosofiskt system (s. xv).

Om vi antar att detta är en god karakteristik, hur förhåller sig Uppsalafilosofin till kraven (1)–(3)? Den passar faktiskt förbluffande väl in. Dessa tre ståndpunkter och förhållningssätt kan beläggas på en mängd ställen och hos i stort alla Uppsalafilosoferna. Jag visar med några citat.

I en artikel som skrevs redan 1907 och som vi strax ska återkomma till, klagar Hägerström att man inom ”det moralpsykologiska och etiska gebietet i allmänhet” har en ”afgjord obenägenhet för att *fixera begreppen*” (min kurs.). Han fortsätter:

Man fruktar ’skolastiken’, därför att den leder till ett försummande af fakta. Om också denna fruktan under historiska förhållanden haft skäl för sig, så har den dock gått till betänkliga öfverdrifter. Den hotar att ointetgöra all verklig vetenskap på området. Krafvet på *tankereda* kan aldrig släppas i någon vetenskap, utan att det hela löper ut i rent svammel [Hägerströms egen kurs.]. (Hägerström 1908a, s. 98f)

Så mycket tydligare än så kan väl inte en bekännelse till punkten (1) ovan formuleras. (2) kan beläggas på åtskilliga ställen. Så kan t.ex. Hägerströms tes att filosofin inte kan vara en lära i moral, utan endast en lära om moral, vara ett sådant (se t.ex. 1939 s. 63ff). Jag väljer dock att vända mig till Gunnar Oxenstierna som i sin *Vad är Uppsalafilosofien?* presenterar grundtankarna i programmet. Att det enligt (2) är ”sanning

och kunskap” som eftersträvas och inte ”själslig utveckling” formulerar Oxenstierna på följande sätt:

Uppsala-filosofien vill sålunda icke vara något annat än ren vetenskap. Torr eller icke torr, det är en smaksak. [...] Det sägs att filosofien skall tillfredsställa människoandens djupaste krav. – Uppsala-filosofien vill inte ställa andra krav än vetenskapliga. Uppsala-filosofien har dock ingenting att invända emot, att andra krav finns och att de tillfredsställas, där tillfredsställelse står att få. [...] Man fordrar, att filosofien skall skänka oss en världsförklaring och en livsåskådning. – Uppsala-filosofien har icke skänkt någon världsförklaring eller livsåskådning. Den vill icke heller göra det. (s. 6)

Också för (3) hittar vi belägg i samma text hos Oxenstierna. Här gäller det alltså förhållandet till övergripande filosofiska system.

Det vanliga är, att filosoferna sammanfatta sina läror i ett system. – Uppsala-filosofien är intet system. Den kan aldrig utvecklas till ett system. Uppsala-filosofien menar icke, att filosofien intar någon ”högre” ställning än de s.k. specialvetenskaperna. Och heller icke någon lägre. Den har sitt område för sig. Det är allt. (s. 6f)

Accepterar vi Scott Soames villkor, så är det inget som hindrar att vi benämner Uppsalafilosofin ”analytisk”. I *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (1998) ser inte heller Thomas Baldwin några svårigheter i att använda termen när han under rubriken “analytical philosophy” talar om ”Hägerström och de andra medlemmarna av den tidiga svenska skolan inom analytisk filosofi [the early Swedish school of analytical philosophers]”. Det finns skäl att följa hans exempel, menar jag.

Att hävda att Uppsalaskolan är en form av analytisk filosofi lägger naturligtvis ingenting till dess värde. Vad vi värderar är att man omfattar t.ex. kravet på tankereda – och det gör man ju oavsett vilken benämning vi använder. Det är en klassificering helt enkelt, som tar fasta på likheter med andra skolor, i första hand samtida sådana. Möjligen kan man säga att själva beteckningen underlättar, när vi vill uppmärksamma det anmärkningsvärda i att dessa likheter tycks dyka upp någorlunda samtidigt och oberoende av varandra på olika ställen i världen.

Men Uppsalaskolan är förstas fortfarande en skolbildning som inte kom att påverka utvecklingen i någon större grad, i alla fall inte utanför Norden. Dess ståndpunkter har blivit internationellt kända – i den mån de blivit det – först i efterhand. Att använda beteckningen ”analytisk” om Uppsalaskolan för att framhålla likheterna, utsluter inte heller att det skulle kunna finnas stora skillnader mellan de olika varianterna av analytisk filosofi, vilket det gör. Var och en har sin mycket specifika historia och sina egna förutsättningar. ”Klimatet” i England var ett annat än i

Skandinavien. Historiskt fanns en stark empirisk tradition. Den rådande idealismen var en nyskapad (och tämligen kortvarig) produkt och Bradleys variant, som man kritiserade, var bekant främst i England. I Norden och på kontinenten hade transcendentalfilosofi och idealism haft en stark ställning länge. Vi hade vår egen Boströmianism att ta ställning till. Kring sekelskiftet var nykantianismen ett starkt alternativ. Och Uppsalafilosofin behåller en tydlig rationalistisk kärna. Allt detta är förstås sant, men ingenting av detta förnekas genom att vi kallar Uppsalaskolan ”analytisk”. I stället för att låta de skilda historiska betingelserna avgöra, tar vi fasta på väsentliga likheter i förhållningssätt och metod, vilket redan termen ”analytisk” antyder. Klassificering åstadkommer vi genom att betona gemensamma drag. Att sådana finns kan inte gärna förnekas, samtidigt som också skillnaderna finns.

4. FORMER AV ANALYS

Frågor om den filosofiska analysens innebörd och metod har varit föremål för diskussion under hela 1900-talet. I den sena ”tillbakablickande” litteratur, som diskuterar utvecklingen under förra århundradet, är en sådan diskussion central. Ett viktigt namn här är Michael Beaney, som ägnat flera arbeten åt analysbegreppet. Beaney menar att det är fel att uppfatta analysen endast som ett särskiljande av komponenter. Beaney antar att det finns flera former av analys, men vill tala om tre grundformer, ”three core *modes of analysis*”.

Jag kallar dessa den regressiva formen [*regressive mode*], som innebär ett identifierande av utgångspunkter [starting-points] (principer, premisser, orsaker, etc.) med vars hjälp någonting kan förklaras eller alstras [be ’explained’ or ’generated’], den dekompositionella formen [*decompositional mode*], som innebär ett identifierande av komponenterna – och även strukturen – hos något, samt den interpretativa formen [*interpretive mode*], som innebär en översättning av något inom en speciell ram [a particular framework]. (Beaney 2000, s. 97f)

Det går att finna exempel på alla tre formerna hos Uppsalaskolans filosofer. Vad gäller den tredje, interpretativa formen, så menar Beaney att det finns en speciell 1900-tals variant, nämligen den, där den översättningen sker till ett formaliserat språk. Uppsalafilosoferna gör dock inga översättningar av den typen. Men om vi uppfattar översättningen mer generellt med innebörden att med ord och omskrivningar försöka tydliggöra innehållet i något (ett begrepp, en tanke, ett påstående), så är detta en vanlig analysform inom Uppsalaskolan. I många fall övergår en sådan interpretativ beskrivning i en dekompositionell analys, dvs. där vi särskiljer olika komponenter.

En svårighet i den tidiga Uppsalaskolans skrifter är att man inte är helt tydlig med vad analysen gäller. Den tycks gälla olika saker. Även om Hägerström, som vi ska se nedan, kallar analysen just "begreppsanalys", så ges uppenbarligen "begrepp" en mycket vid innebörd. I *Das Prinzip der Wissenschaft* (1908) och i föreläsningarna (1908–09) som ligger till grund för *Botanisten och filosofen* (1910) finns formuleringar där ett begrepp beskrivs som en slags bestämning (till t.ex. ett objekt), men som är sådant att "det *inifrån sig självt* [min kurs.] bestämt skiljer sig från varje annat" (Hägerström 1957 s. 79).¹ Men 1909 talar han t.ex. om "vissa grundläggande begrepp sådana som kausalitetsregeln och de logiska principerna". I samma text hävdas att filosofin ska "undersöka just våra begreppsförutsättningar, de begrepp, hvarpå [...] all facketenskap vilar" (Hägerström 1980 s. 8f). Är det här begrepp i mer inskränkt mening det gäller eller är det grundläggande antaganden (jfr ovan "kausalitetsregeln") eller kanske föreställningar, som Hägerström talar om? Oftast är det fråga om att fastställa ett tankeinnehåll eller att klargöra en viss komponent i ett tankeinnehåll. Förutsättningen är här att tankeinnehållet inte är något individuellt, utan något opersonligt, något som generellt föreligger. Frågan är här: Vad är det vi (någon) tänker, när vi (någon) säger X? Men vad det är en analys gäller får därför behandlas från fall till fall.

Den regressiva analysen, där "starting-points" i form av principer, premisser eller orsaker används för förklaring, kan exemplifieras med Hägerströms (och andras) försök att ge en kausalförklaring till uppkomsten av vissa föreställningar. Den moraliska föreställningen är beskaffad på ett visst sätt på grund av att den uppkommit på visst sätt, menar man. Men man kan också uppfatta vissa Uppsalafilosofiska sätt att "rekonstruera" en filosofs lärobyggnad, som just en regressiv analys. I sin avhandling *Humes Erkenntnistheorie* (1906) anför Karl Hedvall följande resonemang:

Den riktiga *förståelsen* av en filosofs lära måste vara systematisk; i den mån det är möjligt, också då, när filosofen själv inte uppfyller kravet på ett systematiskt tänkande. Det är i så fall möjligt endast genom att man söker upp också det mer eller mindre medvetna tankeursprung ["Gedankengenesi"], som ligger bakom hans [filosofens] klart uttalade tankar och utgör deras grund [min övers.].²

¹Objekten till skillnad från begreppen blir något bestämt och skiljs ut från varandra genom sin placering i tid och rum och ej "inifrån" dem själva.

²I Hedvalls formulering: "Das rechte *Begreifen* der Lehre eines Philosophen muss systematisch sein; soweit dies möglich ist, auch da, wo der Philosoph selbst die Forderung systematischen Denkens nicht erfüllt. Es ist dies möglich nur durch ein Aufsuchen auch der mehr oder weniger bewussten Gedankengenesi, die hinter seinen eigenen klar ausgesprochenen Gedanken und ihnen zu Grunde liegt" (s. 12).

Hedvalls resonemang är intressant eftersom det visar hur Uppsalafilosoferna vill nalkas äldre filosofer och äldre filosofiska texter. Den analyserande filosofen har alltså till uppgift att gå utöver det som sägs i en text för att försöka utröna vad filosofen måste ha förutsatt eller vad han rimligen antagit, även om det inte uttalats. Enligt Hedvall (och senare Phalén) kan t.ex. motsägelser, som man finner hos en filosof, rent av förklaras genom att man visar upp förutsatta antaganden och påpekar felaktigheter i dessa. Anders Wedberg, som långt senare fick sin skolning just inom Uppsalafilosofin, använder också i sitt stora arbete *Filosofins historia* (I–III) en metod för rekonstruktion, som väl överensstämmer med Hedvalls resonemang.

5. TIDIG UPPSALAFILOSOFISK ANALYS

Vi kan inte ange någon tidpunkt för ett etablerande av Uppsalafilosofin. Dels måste man i så fall stipulera hur mycket av eller vilka delar av programmet som ska kunna beläggas, dels måste vi veta mer om rent historiska förhållanden. I sin utmärkta bok *Det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi 1860–1915* visar Carl-Göran Heidegren att det redan från omkring 1902 fanns en krets av yngre filosofer, som samlades kring Hägerström (s. 348). I denna grupp, som innehöll Hedvall och Meurling och senare också Adolf Phalén, kom de uppsalafilosofiska lärosatserna att utarbetas. Rimligen spelade den mer etablerade Hägerström här en ledande roll, men vi måste anta att teserna och ståndpunkterna utvecklades efterhand. Det är alltså inte något helt program, som t.ex. Wienkretsens manifest från 1929, som man enas om. Den första avhandlingen med väsentligt Uppsalafilosofiskt innehåll är, som redan nämnts, Karl Hedvalls avhandling om Humes kunskapsteori från 1906. Kanske kan vi inte hävda att det existerade ett mer samlat program förrän omkring 1910–1911, då Hägerström framlagt sin värdenihilistiska teori och Adolf Phalén påbörjat sitt författarskap.

Vilka var då de tidiga idéerna om den filosofiska analysen? I tidskriften *Psyche* recenserade Axel Hägerström år 1907 Kristian Birch-Reichenwald Aars bok *Gut und Böse. Zur Psychologie der Moralgefühle*. Recensionen är av betydelse för att den visar något av Hägerströms tidiga tankar om moraliska föreställningar, men också några av hans tidiga tankar om begreppsanalys. Han får anledning att komma in på frågan om analysen när han kommenterar Aars antagande att värdeomdömet är ett ”känslomödom”. Vad menas med detta, frågar Hägerström. Det är oklart ”om han [Aars] menar ett omdöme om känslors förefintlighet hos den dömande eller andra eller om han menar omdöme bestämdt af känslor eller möjligen något tredje” (1907, s. 276). När vi diskuterar ett omdöme eller

överhuvud en psykisk akt (en tanke, föreställning, osv.) bör vi göra vissa distinktioner, menar Hägerström.

Hvarje omdöme har två olika sidor: en subjektiv och en objektiv. Det är å ena sidan en subjektiv akt. Å andra sidan har det ett visst innehåll. Något utsäges som förhållande sig på det eller det sättet. Så nu ock med de ifrågavarande "känslomdomömena". De kunna därför undersökas såväl ur subjektiv som objektiv synpunkt. Det sistnämnda behandlingssättet är af objektivt logisk natur, såtillvida som det gäller att försätta sig in i den föreliggande föreställningen och inifrån densamma genom uppmärksamhetens inriktning på dess objekt bestämman *hvad* som i detta är tänkt. Det gäller här en öfvergång från oklarhet till klarhet. Dock är det såtillvida en rent psykologisk undersökning, som man endast har till syfte att bestämman en gifven föreställnings karaktär, ej realiteten af dess objekt. Den subjektiva undersökningen åter är af mera direkt psykologiskt kynne. Man ställer sig här själf öfver föreställningen i och för bestämmande af de psykiska faktorer som ligga bakom och som konstituera dess tillvaro. Då de moraliska föreställningarna stå i nära förhållande till det sociala lifvet, har man särskildt att undersöka deras socialpsykologiska betingningar. (s. 276f)

Hägerström vill sålunda skilja mellan en (1) analys av *innehållet* i ett omdöme (en föreställning, psykisk akt), den "objektiva" undersökningen, där vi anger vad det är vi tänker eller menar och en (2) psykologisk analys, den "subjektiva" undersökningen, där vi bestämmer vilket *slag av psykisk akt* det är fråga om eller vilka psykiska akter som ingår i det omdöme vi vill analysera.³ För att kunna göra den psykologiska analysen (2) korrekt, måste man (3) undersöka hur den psykiska akten uppkommit, dess "socialpsykologiska betingningar".

Hägerström uppfattar i denna text begreppsanalys som detsamma som innehållsanalys (1). Han är dock noga med att hålla fram att båda formerna av analys, (1) och (2), ska gå hand i hand. (Också (3) behövs för att kunna fastställa (2).) Ja, för att få en "full inblick i det moraliska sättet att döma" är båda nödvändiga. De fullständiga och understödjer varandra, säger han. "Utan den objektivt logiska undersökningen [dvs. (1)] får man icke fullt grepp om just den föreställning, hvars psykiska faktorer skola bestämmas [dvs. (2)]." En uppfattning om vad slags akt eller komplex av akter det rör sig om kan också "leda på spåren, den som söker känna dess objekt [dvs. (1)]" (s. 277).

Även om de två analyserna understödjer varandra, så är Hägerström angelägen om att framhålla att de är två helt olika analyser. Metoderna

³I Aars resonemang om "känslomdomömet" ovan bör 'omdöme om känslors förefintlighet' uppfattas som ett svar på en analysfråga enligt (1), en innehållsanalys, medan ett 'omdöme bestämdt af känslor' måste vara ett svar på den psykologiska frågan i (2), skulle Hägerström säga.

är, som vi ska se, också helt skilda. Enligt Hägerström har Aars alltför starkt koncentrerat sig på den psykologiska analysen (2) och förleds därigenom till ett felaktigt svar på frågan om innehållsanalysen (1). Aars säger, att en föreställning om någons moraliska godhet eller ondska är en föreställning om att personens vilja hos bedömaren väcker lust eller olust. På grund av att Aars antar att både en föreställning om en vilja och en lust- eller olustupplevelse samtidigt föreligger, antar han att dessa också hör ihop i innehållet i föreställningen. Hägerström säger:

Man kan ifrågasätta, om icke denna förutsättning beror därpå, att han så starkt haft sin uppmärksamhet riktad på de subjektiva konstituenterna i den nämnda föreställningen [dvs. (2)], att han försummat att undersöka, *hvad* vi verkligen tänka [dvs. (1)], när vi tänka oss en vilja som moraliskt god eller ond. (s. 284f)

Den psykologiska analysen kan alltså hjälpa oss och ge oss ledtrådar när vi vill besvara frågan om vad vi föreställer oss eller vad vi tänker, men om man förenklar sambanden kan den lura oss till felaktiga svar på frågan om innehållet i föreställningen. Vi måste inse att det är två olika analyser det är fråga om.

Analysen (1) ska enligt det första citatet ovan innebära en övergång från oklarhet till klarhet. Vi ska på något sätt bli klara över vad vi egentligen tänker. En liknande formulering hittar vi i *Das Prinzip der Wissenschaft* (1908). Där säger Hägerström: ”Analysen såsom sådan är nämligen en övergång, men bara från oklarhet till klarhet.”⁴ Hägerström anvisar också hur vi ska gå tillväga. I det tidigare givna citatet sade han att det vid (1) ”gäller att försätta sig in i den föreliggande föreställningen och inifrån densamma genom uppmärksamhetens inriktning på dess objekt bestämma, *hvad* som i detta är tänkt”. Något avsnitt längre fram heter det att den ”moraliska föreställningens objektiva analys”, dvs. (1), är ”mera oberoende af socialpsykologiska undersökningar [dvs. (1) är mer oberoende av (3) än vad (2) är]. [...] Därför kan den blotta fördjupningen i sig själf leda på spåren, den som söker känna dess objekt”. Men han säger också: ”Å andra sidan är det också tydligt, att det erbjuder svårigheter att lefva sig in i ett föreställnings-sätt, hvars allmänna sociala betingningar man inte känner” (1907 s. 277). Innehållsanalysen, begreppsanalysen, innebär således att vi ska leva oss in i föreställningssättet, och när vi själva har föreställningen, kan vi med en slags kritisk blick göra klart för oss vad vi föreställer oss och formulera detta. Det är alltså fråga om ett slags ”intellektuell introspektion”.

Den psykologiska analysen (2) kräver dock en annan metodik. Hägerström tänker sig nog också här en möjlighet till introspektion, men

⁴”Die Analyse als solche ist nun zwar ein Übergang, aber nur von Unklarheit zu Klarheit” (1908b s. 15).

denna kan kompletteras med iakttagelser man kan göra av beteenden och olika reaktioner, som förbinds med den psykiska akten. Framför allt bestäms vilka psykiska akter, som ingår som komponenter i en viss föreställning, av hur föreställningen (eller denna typ av föreställningar) uppkommit och utvecklats. (2) måste stödjas på en empirisk genetisk analys (3). Också här klagar Hägerström på Aars tillvägagångssätt. Han säger:

Han [dvs. Aars] är väl mycket böjd att "aus der Tiefe des Bewusstseins" [dvs. "ur medvetandets djup"] konstruera fram förloppet. Då det här dock icke är fråga om en *begreppsanalys* [min kurs.] eller en strävan att vinna formell klarhet i redan förhandenvarande föreställningar [dvs. (1)] utan det gäller att bestämma det faktiska [dvs. (2)], så måste väl ock fakta läggas till grund. Men man saknar både en på iakttagelse fotad framställning af det moraliska medvetandets utveckling hos individer och ett hänsynstagande till samhällsmoralens historia, sådan som den framgår ur gifvet källmaterial [dvs. (3)]. Nu är det sant, att alla sammanfattande vyer öfver ett område af en så ofantlig vidd förutsätter en hypotetisk konstruktion, men det måste dock vara den *empiriska vetenskapens* [min kurs.] riktning att vinna induktiv bas för sina allmänna satser om fakta. (1908a, s. 90)

Vid den psykologiska analysen måste vi alltså åberopa empirisk vetenskap och stödja oss på "fakta", med vilket han rimligen menar observationer. Begreppsanalysen (1) kan dock utföras "aus der Tiefe des Bewusstseins" och ska resultera i en "formell klarhet". Även om begreppsanalysen involverar introspektion, som måste uppfattas som en slags empirisk undersökning, så är själva analysen något utöver detta, nämligen ett förnuftsmässigt reflekterande över (det empiriska) materialet, som utmynnar i själva slutsatsen. (1) karakteriseras också som en undersökning av "objektivt logisk natur".

Enligt Hägerström har Aars genom sin koncentration på "de subjektiva konstituenterna", dvs. analysen (2), misstolkat vad vi föreställer oss, dvs. analysen (1). Men när vi gör begrepps- eller innehållsanalyser kan vi, enligt Hägerström, förledas till misstag också på grund av (4) våra övertygelser om vad som existerar eller kan existera. Också andra teoretiska övertygelser kan här påverka. Vissa möjligheter till innehåll kan komma att uteslutas av detta skäl. Har man t.ex. en (filosofisk) uppfattning om vad värde inte kan vara, så utgår vi som analyserande från att vi i ett värdeomdöme inte heller föreställer oss något sådant (1907, s. 273f).

När Hägerström redogjorde för innehållsanalysen (1), betonade han att den är en undersökning som "endast har till syfte att bestämma en gifven föreställnings karaktär, ej realiteten af dess objekt". Innehållsanalysen innebär alltså inte någon prövning av innehållet. Den utmynnar i ett konstaterande att det och det föreställer vi oss. Men också (5) ställningstagandet eller prövningen är förstås en väsentlig undersökning, enligt

Hägerström. I *Till analysen af det empiriska själfmedvetandet* från 1910 kallar Hägerström en sådan prövning för en "filosofisk undersökning" [hans egen kurs.]. Här är det fråga om att "man pröfvar sakens egen ställning i verklighetens system" eller "pröfvar sådana åskådningars hållbarhet" (1910b, s. 3). Den filosofiska undersökningen, prövningen (5), är alltså något skilt från analyserna (1) och (2), och något som kan utföras först när dessa är gjorda. Som vi ser bl.a. av Hägerströms formuleringar om att pröva "sakens ställning i verklighetens system", så kommer övertygelser av slaget (4), dvs. ontologiska och teoretiska antaganden, att vara utgångspunkter för prövningen (5). För sådana föreställningar, som är omdömen i Hägerströms mening, innebär prövningen också ett konstaterande av sanning eller falskhet. För begrepp innebär "hållbarhet" åtminstone ett konstaterande av konsistens.

De två sätten att analysera, (1) innehållsanalysen och (2) den psykologiska analysen, ska enligt Hägerström stödja och belysa varandra. Hägerströms egna texter ger många exempel på hur han arbetar med dessa två, sida vid sida. (2) ska resultera i att vi får klart för oss vad slags psykisk akt eller vilka akter som föreligger. (2) kan stödjas av observationer av hur akten eller akter av detta slag uppkommit, dvs. (3), eller t.ex. av vilka rent kroppsliga reaktioner som åtföljer den. Men den kan också stödjas genom introspektion. I någon mening "känner" jag exempelvis att en känsla föreligger, ofta även genom rent fysiska yttringar.

När vi frågar oss vad en känsla är, hänvisar Hägerström till innehållet i akten. För känslans del kan hans svar mycket väl tänkas utgå från observationer av sådant vi kallar känslor och ett försök att generalisera och hitta en gemensam innehållskomponent. Hans svar är att känslans innehåll är subjektivt. Känslan definieras just som en akt med subjektivt innehåll, "en upplevelse af ett visst subjektivt tillstånd", t.ex. i "Kritiska punkter i värdepsykologien" (1910a, s. 20). Innebörden är att innehållet i känslan är sådant att det inte *kan* föreligga utanför själva upplevelsen, akten. Det kan inte existera självständigt, oberoende av akten. Ett omdöme, det slags föreställning som kan vara sann eller falsk, definierar han, också utifrån innehållet, som en föreställning om att något förhåller sig så eller så, att något är verkligt. I båda fallen är det alltså definitioner, där arten av akt och arten av innehåll knyts samman. Men därmed förklaras hur (1) och (2) kan knytas till varandra och komplettera varandra. Enligt Hägerström hör känslan empiriskt samman med vissa reaktioner. Om sådana reaktioner föreligger, har jag därför skäl att tro att en känsla också föreligger och därmed att innehållet måste vara av det subjektiva slaget. Men resonemanget kan också gå i motsatt riktning. (1) och (2) svarar mot en *intern* respektive en *extern* aspekt av samma psykiska akt. (Jfr hans uttrycksätt: "inifrån densamma" resp. "Man ställer sig själf öfver föreställningen".)

Hägerströms tidiga idé om analys och ”filosofisk undersökning” innefattar sålunda fem komponenter: (1) en innehållsanalys, (2) en psykologisk analys, (3) en analys av hur föreställningar (av visst slag) uppkommer, (4) en uppsättning teoretiska övertygelser (speciellt rörande ontologiska förhållanden), (5) en filosofisk prövning av ”sakens realitet”, ”hållbarhet”, sanning och konsistens.⁵ Syftet med ”analysdelen” är att erhålla ett svar på (1). Det är detta svar som sedan testas i (5). Analysen (1) kan alltså karakteriseras som *intern* i förhållande till föreställningen. Enligt Hägerström är (1) av ”objektivt logisk natur”. I Beaney’s terminologi är (1) i texten från 1907 rimligen en *interpretativ* analys. Senare (t.ex. 1910b, s. 1) talar Hägerström också om att analysen ska särskilja komponenter i innehållet, dvs. (1) uppfattas där som *dekompositionell*. (Ännu senare, när analysen även inkluderar språkliga entiteter, särskiljer vi satskomponenter, som kan motsvara komponenter i föreställningsinnehållet, som i sin tur kan motsvara komponenter i form av olika akter som föreligger i medvetandet.)

Den psykologiska analysen (2) ska klargöra vilken typ av akt det är fråga om. Om det är fråga om flera akter, som föreligger samtidigt och parallellt, som är förbundna med varandra eller som ingår i varandra, ska (2) innebära ett särskiljande av dessa komponenter. Vi har då en *dekompositionell* analys. (2) ska stödjas av ”fakta”, säger Hägerström. Förhållandet till akten är *externt*. En speciell typ av fakta erhålls genom socialpsykologisk kunskap om hur olika typer av akter, föreställningar, uppkommer. Dessa kan förklara uppkomsten av den aktuella föreställningen. I den mån detta steg (3), vars syfte alltså är att leda oss till (2) kan kallas en analys, är Beaney’s begrepp *regressiv* analys tillämpligt. (Beaney inkluderar explicit orsaker bland de utgångspunkter som söks.) (4) är en faktor, som kan förvillan, när vi gör innehållsanalysen (1). Som analyserande tenderar vi att anpassa innehållsanalysen efter våra filosofiska övertygelser. Vi måste vid (1) undvika att styras av (4), menar Hägerström. Däremot är (4) nödvändig, när vi i (5) ska utsätta innehållet i föreställningen för en prövning.

Analyserna (1) och (2) ska, som Hägerström säger, ”fullständiga och understödja hvarandra”. Låt oss i två (något förenklade) exempel se hur detta kan gå till. I ”Kritiska punkter i värdepsykologien” (1910) diskuterar han uppfattningen att värderingen (den psykiska akten) är en känsla. En sådan ståndpunkt kunde vara resultatet av en analys (2). Är denna ståndpunkt rimlig? När Hägerström vill pröva den, frågar han sig vad

⁵Redan hos Hedvall (1906 s. 52) finns en slags arbetsordning som motsvarar Hägerströms. Hedvall skiljer mellan tre uppgifter: en genetisk, som motsvarar (3), en analytisk, som motsvarar (1) och en objektiv, som motsvarar (5).

man kan veta om värderingens innehåll, dvs. analys (1). Han säger att det är vedertaget och nödvändigt att värderingen riktar sig mot något, mot ett objekt, och därmed måste detta objekt på något sätt vara närvarande i värderingen. Detta delsvår på (1) är Hägerström säker på. Något mer behöver han inte konstatera. ”Häraf följer, att om värderingen är en känsla, måste denna känsla ha det vid densamma föreställda objektet till sitt innehåll” (1910a, s. 20). Men genom att nu återropa definitionen av känsla, där innehållet ska vara helt subjektivt, ser vi att ingen plats kan lämnas åt något ”objektsmedvetande”. Den mycket spartanska analysen av innehållet (1) leder Hägerström att direkt förkasta detta förslag till (2). Den rätta analysen måste vara en annan. En känsla må ingå, men värderingen kan inte vara (endast) en känsla. Hans långa uppsats avslutas med slutsatsen att värderingen är *”en egendomlig förbindelse af en subjektiv position till objektet och en uppfattning af detsamma”* (s. 74, Hägerströms egen kurs.).

Strukturen av huvudargumentet i *”Om moraliska föreställningars sanning”* (1911) är den omvända, men också där verkar (1) och (2) tillsammans. (Texten återfinns t.ex. i Hägerström 1939, s. 53f.) Här är frågan vad vi föreställer oss i en moralisk föreställning, dvs. (1). Man kan anta att vi i denna tänker oss att något verkligen förhåller sig så eller så, t.ex. att något *är* gott, att något *är* plikt. Så tycks det vara. Men i stället för att genomföra en innehållsanalys (1) frågar sig Hägerström vad för slags psykiska akter som finns hos oss, när vi hävdar att något är gott eller plikt. Att en känsla föreligger, menar han, är uppenbart. Ta bort vår känslolinställning och hela tanken blir meningslös för oss, säger han. En känsla måste alltså på något sätt finnas med. Men när vi föreställer oss att något förhåller sig så eller så, så säger vår erfarenhet att vi kan ha en sådan föreställning alldeles oberoende av om någon känsla föreligger eller ej. Känslan kan alltså inte vid värderingen föreligga parallellt eller oberoende, utan måste tydligen på något sätt ingå i den akt som utgör värderingen. Men då kan värderingen inte vara ett omdöme, en föreställning att något förhåller sig så eller så. – Hägerströms resonemang kring (2) ger inte något svar på vad värderingens innehåll (1) är. Men det ska visa vad det *inte* är. Hur mycket vi än uppfattar oss ha sagt att något förhåller sig så eller så, så kan detta inte vara riktigt. Den moraliska föreställningen är därför varken sann eller falsk.

Hans avslutande ord i installationsföreläsningen (1911) om moralfilosofins uppgift kan mycket väl läsas som en uppmaning att göra just analyser av slagen (1) och (2):

Moralfilosofien såsom vetenskap är endast och allenast en vetenskap om de faktiska moraliska värderingarna i deras historiska växt, stödd på en psykologisk analys [dvs. (2)] och ledd av kritiskt filosofiskt inträngande i här verksamma idéer [dvs. (1)] (1939 s. 64f).

6. AVSLUTNING

Jag har här behandlat Uppsalaskolans tidiga idéer om analysen. Dessa kom senare att utvecklas vidare på olika sätt, bl.a. i förhållande till språkliga entiteter. Också andra än Hägerström bidrog med idéer om analysen och dess utformning. Adolf Phalén är den som starkast för fram tanken att begrepp och föreställningar (deras innehåll), såväl vardagliga som vetenskapliga, ofta innehåller motsägelser och därför vilseleder oss. Analysen ska avslöja dessa motsägelser. Men han tillägger ytterligare en uppgift: Filosofen ska också rena begreppen. Till detta återkommer jag i ett annat arbete.

LITTERATUR

- Baldwin, Th. 1998. "Analytical philosophy". I Craig, E (ed). *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge.
- Beaney, M. 2000. "Conceptions of Analysis in Early Analytic Philosophy", *Acta Analytica*. Vol 15.
- Cassirer, E. 2005 [1939]. *Axel Hägerström*. Övers J. Jakobsson. Stockholm: Thales.
- Dummett, M. 1993. *Origins of Analytical Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hartnack, J. 1967. "Scandinavian Philosophy", i P. Edwards (red.), *The Encyclopedia of Philosophy*. Vol 7. London: Collier Macmillan Publishers.
- Hedvall, K. 1906. *Humes Erkenntnistheorie*. Uppsala.
- Heidegren, C-G. 2004. *Det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi*. Göteborg: Daidalos.
- Hägerström, A. 1907, 1908a. "I moralpsykologiska frågor", *Psyche*.
- Hägerström, A. 1908b. *Das Prinzip der Wissenschaft*. Uppsala.
- Hägerström, A. 1910a. "Kritiska punkter i värdepsykologien". I *Festskrift tillägnad E.O. Burman*. Uppsala.
- Hägerström, A. 1910b. *Till analysen af det empiriska själfmedvetandet*. Uppsala.
- Hägerström, A. 1911. "Om moraliska föreställningars sanning", omtr. i H. Lagerlund (red), *Svensk filosofi från Rydelius till Hedenius*, s. 139–160. Stockholm: Thales 1999.
- Hägerström, A. 1939. *Socialfilosofiska uppsatser*. Stockholm: Bonniers.
- Hägerström, A. 1957. *Filosofi och vetenskap*. Stockholm: Ehlns.
- Hägerström, A. 1980 [1909]. "Filosofien som vetenskap" (Manuskriptet rekonstruerat av Thomas Mautner), *Filosofisk tidskrift*, nr 2.
- Oxenstierna, G. 1938. *Vad är Uppsalafilosofien?* Stockholm: Bonniers.
- Soames, S. 2005. *Philosophical Analysis in the Twentieth Century*. Vol 1. Princeton: Princeton University Press.